

הגבירה הנעלה של הנרי גיימס

השבועון האמריקאי "טיים", המקפיד לעקוב אחר הרוחות המנשבות בעולם בכלל ובארצות-הברית בפרט, הקדיש לפני חודשיים מהדורה מיוחדת לתנועה לשחרור האשה, הלוא היא התנועה אשר גילתה לפתע כי האשה מקופחת מכמה וכמה בחינות. תמונת השער היא פרופיל שקוף של אשה צעירה, אשר דרכו אפשר לראות את התוכן המגוון והבלתי מסודר המגובב בראש זה: מכונית, תמרור תנועה, עוגת התונה עם חתן וכלה, בובה-תינוק, כלי בישול, אביזרי תפירה, גלובוס עם דגש על אפריקה והמזרח התיכון, ריהוט, תכשיטים, געלי ריקוד, שפתון, גלגלים לשערות, כרטיס לקניות על אשראי, תעודות חבר למפלגה הדמוקרטית והרפובליקנית, תג האומר "שירלי צייסהולם לנשיאות", ובנוסף לכל אלה — שלושה ספרים. אחד הספרים הוא ספר בישול; זה מובן מאליי; כל מי ששהה בארצות-הברית יודע, שאין בזאת זלזול בדמות האשה אלא סימן היכר לפולחן האכילה בארץ שפע עשירה, בה אוכלים לא על-מנת לשבוע כי אם לשם הנאה בלבד. הספר השני הוא ספר על הרמן הסה; גם זה מובן; הרמן הסה הוא כרגע אופנתי (אגב, הסה לא הצטיין כלל וכלל בתיאור נשים, ואם נרצה לדון על מקומה של האשה ביצירת הסה, לא נגיע לתוצאות מרהיבות). הספר השלישי הוא "דיוקנה" של גברת¹ מאת הנרי גיימס. ואם נהרהר היטב בדבר, נגיע למסקנה כי בחירת ספר זה דווקא, מתוך המכמנים העצומים והשופעים של הספרות האנגלו-סכסית, אינה, בשום פנים ואופן, בחירה שרירותית. מעטים הם הסופרים בספרות העולם היודעים לתאר נשים; הנרי גיימס הוא אחד מהם. לשם איוון החשבון אפשר להוסיף, כי מעטות אף הסופרות אשר הצליחו לתאר גברים; עולה על הדעת אנה בלמן ההולנדית — ומי עוד? אך נחזור להנרי גיימס. "דיוקנה של גברת" אינה היצירה היחידה של גיימס אשר במרכזה עומדת אשה. גיבורות רבות תאר גיימס בספריו השונים, ואת כולן תאר מתוך הבנה עמוקה ובכושר חדירה פסיכולוגי. בהקדמה שכתב הנרי גיימס לרומאן "מה ידעה מייזי"² הוא נימק את בחירתו בילדה כגיבורת הסיפור. ילדה רגישה יותר ליחסי אנוש, טען הסופר. ילד קטן לא היה מסוגל לחוש בכל הדקויות שבמערכת היחסים המסוכסכת שבין

ההורים הרבים ביניהם והמאהבים השונים והשונות וההורים ההורגים; ואילו ילדה היא מכשיר מעודן יותר, מדויק יותר, רגיש יותר למה שמתרחש מתחת לפני השטח. וכך נבראה מייזי הקטנה — דמות העומדת עד היום במקום בולט בגלריה של "הילדים בספרות". ייתכן שהסברו של גיימס לגבי הרומאן "מה ידעה מייזי" תופש אף לגבי ספרים אחרים משלו; כלומר, דמויות נשים נראו לו כמתאימות יותר למירקם הסופיסטי והמעודן של יחסי אנוש אשר ביצירותיו. הנרי גיימס הוא אמן הרמוז הדק; דיבור ענייני ועסקי הוא וולגארי בעיניו. יצירתו עוטה צעיפים דקים, אשר המבקרים והפרשנים מנסים להרימם ולהציץ מתחתם ומעלים חרס בידיהם. על כן יצירת הנרי גיימס היא גן-עדן למבקרים, מעיין לא אכזב של פירושים חדשים. דוגמה בולטת היא הנובלה "הידוק הבורג" (The Turn of the Screw).

אחר אינטרפרטאציות אין ספור שקראתי, עדיין איני בטוחה אם המחנכת היתה מלאכס הטוב של הילדים, אשר נלחמה באומץ נגד כוחות האופל והרשע; או שמא היתה זו אשה היסטורית אשר ראתה צל הרים כהרים ויש להאשימה בגרימת מותו של הילד היפה מיילס. לעומת זאת, הריני בטוחה בהחלט, שהנרי גיימס מסב בנחת בחברתם של בני אלמוות, חיוך של שביעות רצון נסוך על פניו והוא שמח לאידם של מפרשיו. ואם כבר הזכרתי את "הידוק הבורג", נראה לי שיש מקום לחקור בנובלה זו תוך השוואתה לסיטואציה שב"מה ידעה מייזי". יש כאן מספר דמויות מקבילות, בעלות פונקציה דומה. כשם שהמחנכת ב"הידוק הבורג" נלחמת על נפשם של מיילס ואחותו, כן הגברת ויקס נלחמת על נפשה של מייזי ומכריחה את הילדה לקבל את נקודת השקפתה שלה. ואילו זוג המאהבים המתים המעכירים את שלוות נפשה של המחנכת יש בהם קווי קירבה לסיר קלוד והגברת ביל, למרות המעמד החברתי השונה.

גם על "דיוקנה של גברת" רבים ללא ספור הפירושים וההשערות. אם יצירת גיימס בכללותה מהווה מוקד משיכה לפרשנים, הרי ש"הידוק הבורג" ו"דיוקנה של גברת" זכו לתשומת לב מיוחדת, גם במסגרת זו. העובדה, שחקרים ומבקרים וקוראים סתם מתעמקים עד היום בבעיה, מדוע חוזרת איזבל ארצ'ר לאוסמונד — מעידה על מידת הצלחתו של הסופר בתיאור גיבורתו כאדם חי ופועל. העובדה שנכתבו מסות רבות המנסות לתרץ מעשה זה של איזבל, או לדון אותו לכף חובה, או לפרט אפשרויות אחרות שהיו פתוחות בפניה — מעידה שהסופר הצליח לעורר אהדה והתעניינות בגיבורה. לעיתים, כאשר קוראים מאמר הדן בהרחבה על עתידה של איזבל ארצ'ר, אותו עתיד שאינו נכלל בתחומי הרומאן,

מאמר המנסה למצוא פתח תקווה לגיבורה, שהרי צעירה היא עדיין ולא ייתכן כי לעולם תהיה נתונה לשלטונו העריץ של אוסמונד — מתעוררת ההרגשה האבסורדית, כי כותב המאמר היה רוצה שהנרי גיימס יחזור ויקום מקברו כדי שיהיה באפשרותו לסיים את "דיוקנה של גברת" בצורה אחרת, אופטימית יותר. אכן, לאו דווקא כל גיבורה שבספרות העולם זוכה להתעניינות אנושית כל-כך בגורלה. למעשה, קיימות שתי נקודות מיפנה עיקריות בחייה של איזבל, המשמשות נושא לדיונים: נקודה אחת, חזרתה של איזבל בסיומו של הספר אל אוסמונד, הזכרנו כבר; המיוחד כאן הוא שתוצאות החלטתה של איזבל כבר אינן נכללות ברומאן, ועל כן הדיון הופך להיפוטיטי וחורג מעבר לדיון ספרותי טהור; הנקודה השנייה (או בעצם הראשונה) היא בחירתה של איזבל באוסמונד כבעל, דווקא באוסמונד מבין ארבעת מחזריה; והלוא היתה זו הבחירה המוטעית ביותר שאפשר היה להעלות על הדעת. גם כאן רבות הדעות וההשערות. בניגוד להחלטת איזבל לחזור אל אוסמונד, החלטה שאת השלכותיה אין אנו יכולים לדעת בבירור, הרי בחירת איזבל באוסמונד כבעל היא החלטה שתוצאותיה המאכזבות והאומללות משתקפות בבהירות בחלקו השני של הרומאן. כאן אין צורך בניחושי עתיד. לעומת זאת, יש מקום לחקור אחר המניעים שגרמו לאיזבל ארציר להינשא לגילברט אוסמונד; ולאותו עניין, מה היו מניעיה כאשר דחתה מעליה מחזרים שעלו לאין ערוך על אוסמונד. ראלף טאצט, לורד וורברטון, קספר גודווד — שלושה גברים שונים עד מאוד זה מזה באופיים, בנטייתיהם, ביחסם לאשה האחת אותה הם אוהבים; אך שלושתם הוגים לה יחס כנה יותר ועשויים להעניק לה חיים עשירים יותר מאשר הגבר הקר, המחושב, העשוי אך קליפה ללא תוך, אשר בו איזבל בוחרת. הנרי גיימס הוא סופר העושה את מלאכתו בקפידה מאין כמות. הוא מקדיש תשומת לב יסודית לפרטים ולפרטי פרטים. על כן גם אינו מעמיד את הקורא בפני תעלומה שרירותית, כלומר, אין בחירתה של איזבל מעשה סתמי, חסר היגיון. נהפוך הוא הדבר: יש כאן התפתחות המתקבלת בהחלט על הדעת, רבת-תירוצים והסברים. שוב לועג גיימס לקורא בהעמידו לפניו ברירות רבות כל כך. כמו ביצירות האחרות שהזכרנו, הרי גם בספר זה עומדים לפתחה של הגבירה שני מלאכי הרע — במקרה זה, מאדאם מרל (האם שמה מעיד על קירבה לקוסם מרלין הגדול או שמה מעיד הוא על קירבה לציפור השחורה המתכנית כך והיא חשודה על גניבות ואי-ישר?) — ואוסמונד. כמו בספרים האחרים, האינטימיות הראשונה היא של האשה, המעוררת את הגבר לפעולה; אך בסיכומו של עניין היא היא המפסידה הראשית בהימור. מעניין הדבר, שכאשר

נגלות צפונותיה של מאדאם מרל לאיזבל (אמנם מאוחר מדי) ואוסמונד כבר לא זקוק לשירותיה הטובים, מטיל גיימס על אשה מזוייפת זו גזר־דין גלות — עליה לחזור מאירופה לאמריקה, כור מחצבתה. גיימס, יליד אמריקה שהשתקע באנגליה, לא מצא באמתחתו משפט קשה יותר מאשר חיים באמריקה, כפי הנראה.

תכניה של מאדאם מרל לא היו מספיקים כדי להפיל את איזבל בפת, אילמלא נוספו להם גורמים אחרים. ברור שכל נסיונות השכנוע מצד ידידיה של איזבל כנגד הנישואים הם אך שמן על מדורת האהבה לאוסמונד, שהרי איזבל היא צעירה עקשנית, בטוחה בכוח שיפוטה העצמי ומחפשת לעצמה דרכים בלתי מקובלות. אירוניה מושלמת טמונה בכך, שמלאכה הטוב של איזבל, הגבר היחיד מבין הסובבים אותה שאינו דורש לעצמו כל גמול והעושה את מעשיו למענה ללא כל אינטרס עצמי, ראלף טאצ'ט, "אשם" אף הוא שחייה עלו על שרטון; איזבל כלל אינה יודעת שהירושה הגדולה בה זכתה באה לה בשל ויתור ראלף על מחצית חלקו. הכסף הוא בעוכריה. בשל הכסף מתעורר עניינה של מאדאם מרל; וכך מתחילים העניינים להתגלגל. ראלף גלגל לידיה של איזבל את הכסף כדי שתהיה עצמאית באמת ותוכל לעשות ככל העולה על רוחה; והנה בשל הכסף פאבדת איזבל את עצמאותה וכנפיה הולכות ונקצצות. אמנם גם ראלף אינו נקי מעוון; הוא מבקש להתבונן בחיי אחרים כמשקיף מן הצד, ולא כמשתתף; מחלתו כופה עליו חוסר מעשה, אך אסור היה לו לוותר עוד טרם הגיעה שעתו.

הנרי גיימס לא זו בלבד שכתב רומאנים, סיפורים ומחזות (אלו האחרונים ללא הצלחה רבה); הוא גם עסק במחקר הספרות, והביע את דעתו הן על היצירה הספרותית בכלל, והן על סופרים ויצירות מסויימים בפרט. הוא גם כתב הרבה על יצירותיו שלו עצמו. הוא מספר לקוראיו, כי היסוד עליו נבנה הרומאן "דיוקנה של גברת" הוא פשוט בתכלית. הוא ביקש לתאר אשה צעירה מושכת ומיוחדת במינה; אשה צעירה המתגרה בגורלה. זאת, לפי הגדרתו, היתה אבן הפינה לספר כולו. ברור שגיימס מסבך את גיבורתו! וזאת, אף על פי שכסופר טוב הוא מודע לחסרונותיה, כמו עקשנות וביטחון יתר בעצמה ובחכמתה. הרעיון של אשה צעירה "המתגרה בגורלה" קדם לגיימס עצמו, כשם שהוא קדם לראלף טאצ'ט, שיש בו משהו ממהות יוצרו; ובהשתמשו בסקרנותו של ראלף, מספק הנרי גיימס לגיבורתו את התנאים הכספיים הדרושים לה על־מנת להיות בלתי תלויה. וכאן אנו מגיעים לנושא שפתחנו בו. והוא: מהו הקשר שבין רומאן זה דווקא לבין התנועה לשחרור האשה. וכפי

הגבירה הנעלה של הנרי ג'יימס

שציינתי כבר בתחילת דברני, הרי לא נראית לי הבחירה ב"דיוקנה של גברת" כבחירה שרירותית. בספרו מעמיד ג'יימס צעירה מקסימה על אם הדרך, כשדרכים רבות, כביכול, פתוחות בפניה. אך כל זה רעות רוח ומיסקם שווא. אין דרך פתוחה בפני איזבל ארצ'ר, אלא הדרך האחת אשר מצפים מעלמה צעירה והגונה ונאה שתלך בה: והיא דרך הנישואין. ודרך זו הרסנית היא לגבי איזבל, כי איזבל מאבדת בה את עצמאותה; כנפיה נקצצות; כל הווייתה כהוויית ציפור בכלוב. כתלי ביתה סוגרים עליה ככותלי בית-סוהר. בהירהוריה חוזרת איזבל לא פעם את התוכניות היפות, אל מה שצריך היה להיות — ולא נתגשם. אמנם תחילה טענה איזבל ארצ'ר, כי אינה מתכוונת כלל וכלל להינשא. היא השיבה ריקם את מחזוריה, הלורד וורברטון המרשים, נעים ההליכות ובעל התבונה, ואת קספר דודוד, האוהב הנסער, בעל המרץ ואיש הפעלים; אחת הסיבות שהיא מונה להסברת סירובה הוא רצונה שלא להתחתן. למרבה הפליאה ראלף האינטליגנטי הוא היחיד המאמין שאכן לא תמהר איזבל להינשא לאיש — והוא מתבדה, לאכזבתו. כמובן, אין הדברים פשטניים ואין איזבל ארצ'ר דמות טיפוסית. ברומאן טוב לא יכול להיות מדובר במוסד הנישואין; מדובר בנישואיה של איזבל ארצ'ר לגילברט אוסמונד, נישואין שתחילתם מירמה וכחש והמשכם אכזבה וצער. איל מהעניין הוא, שאיזבל נשאת אצל אוסמונד לא בשל מעלותיו של אדון זה, שהן בלתי קיימות, ולא בשל אהבתה לו, שאינה יכולה לעמוד במציאות המרה, — כי אם בשל השקפותיה על קדושת מוסד הנישואין, ועל חובת האשה שקיבלה על עצמה מרצון עול מוסד זה. כאן, בנקודה זו, מוליכה הדרך מספרו של ג'יימס ועד התנועה לשחרור האשה.

יולי, 1972

הערות

1. Henry James : The Portrait of a Lady, 1881.
2. Henry James : What Maisie Knew, 1897.